

Урок 5 ПРОЕКТУЄМО УРОК РАЗОМ

Частина 2

Мотивація навчальної діяльності

Самоосвіта для вчителів — у новому форматі

Шановні колеги! Видавнича група «Основа» започаткувала новий проект для передплатників. Свої двері гостинно відкрила «Педагогічна академія пані Софії», слухачами якої можуть стати всі вчителі: і молоді, і досвідчені; і математики, і філологи; і ті, хто навчає наймолодших, і ті, хто відкриває таємниці наук старшокласникам. Пані Софія на своїх заняттях запропонує матеріали, які допоможуть вам підвищити свій фаховий рівень, ознайомитись із сучасними освітніми технологіями та передовим педагогічним досвідом.

Міні-журнал виходить чотири рази на рік та має зручний формат, що дозволить звертатися до порад пані Софії повсякденно. Заняття «Педагогічної академії» для наших передплатників — безкоштовні.

Дуже раді, що перші випуски міні-журналу отримали багато відгуків, конкретних порад і пропозицій.

Тема сьогоднішнього заняття — **«Мотивація навчальної діяльності учнів на уроці»**.

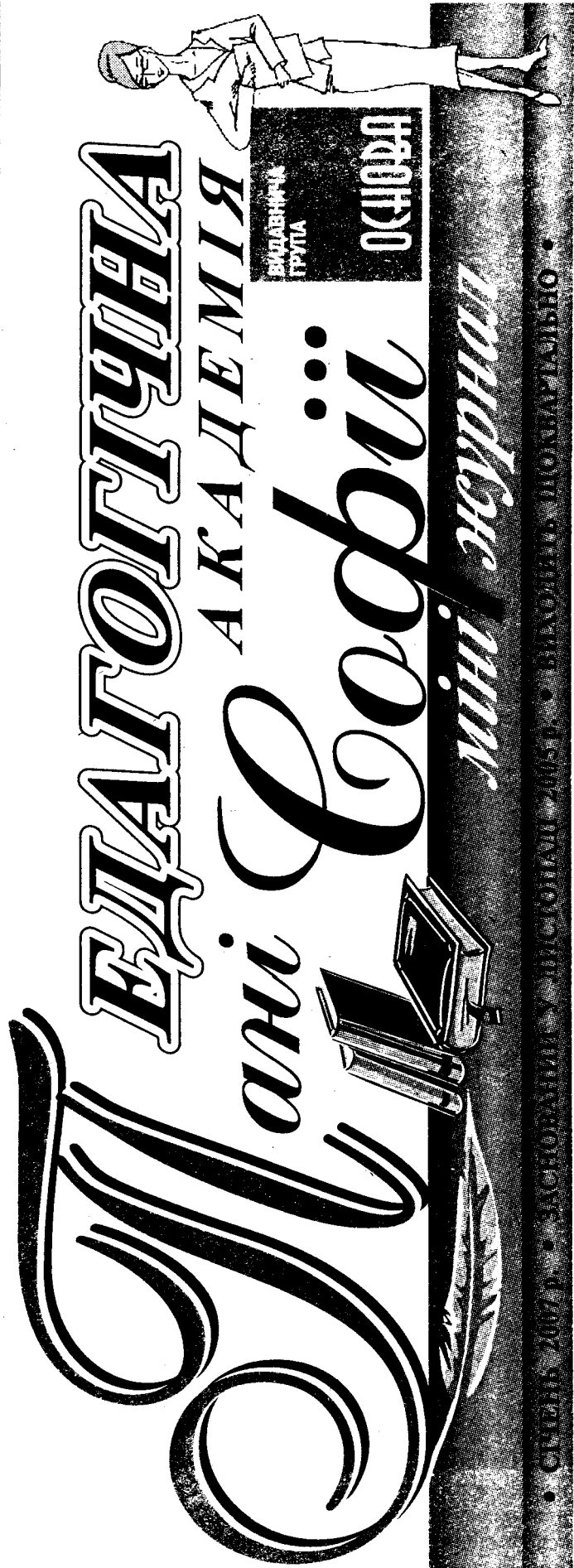
Адже сьогоднішня ставить вимогу не простого планування й підготовки до уроку, іноді доволі хаотичних і довільних, а технологічного підходу, тобто чіткої, системної, логічної, науково обґрунтованої діяльності.

Особливо це стосується такі важливі проблеми, як мотивація навчальної діяльності учнів; організація мотиваційного етапу на уроці.

Сподіваємось, що матеріали, запропоновані в цьому випуску «Педагогічної академії пані Софії», допоможуть вам у цих складних питаннях. Також чекаємо від наших читачів пропозицій щодо тематики наступних занять у «Педагогічній академії пані Софії».

Головний редактор проекту В. М. Андрєєва

Листи надсилати за адресою: Україна, 61001, м. Харків, вул. Плеханівська, 66, ВГ «Основа», «Педагогічна академія». Тел. (057) 731-96-33. e-mail: office@osnova.com.ua

ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ НАВЧАННЯ

Проблема формування мотивації навчання завжди була актуальною в психолого-педагогічній літературі. Як відомо, зміст навчання, його значущість для школяра є підґрунтям мотиваційної сфери. Від змісту навчання залежить спрямованість школяра, тобто мотиви навчання.

Мотив навчання — це спрямованість учня на різні сторони навчальної діяльності. Наприклад, якщо активність учня спрямована на роботу із власне досліджуваним об'єктом (лінгвістичним, математичним тощо), то найчастіше в цих випадках можна говорити про різні види пізнавальних мотивів. Якщо активність учня під час навчання спрямована на стосунки з іншими людьми, то йдеться, як правило, про різні соціальні мотиви. Отже, розрізняють дві великі групи мотивів:

1) пізнавальні мотиви, пов'язані зі змістом навчальної діяльності та процесом її виконання;

2) соціальні мотиви, пов'язані з різними соціальними взаємодіями школяра з іншими людьми.

Перша група мотивів включає кілька підгруп:

1) **широкі пізнавальні мотиви**, що полягають в орієнтації школярів на опанування нових знань. Вони розрізняються за рівнями. Ці рівні визначаються глибиною інтересу до знань, серед яких може бути інтерес до нових цікавих фактів, явищ, суттєвих властивостей явищ, перших дедуктивних висновків або інтерес до закономірностей у навчальному матеріалі, теоретичних принципів та ін.;

2) **навчально-пізнавальні мотиви**, що полягають в орієнтації школярів на засвоєння способів одержання знань: інтереси до прийомів самостійного набуття знань, способів саморегуляції навчальної роботи, раціональної організації своєї праці;

3) **мотиви самоосвіти**, що полягають у спрямованості школярів на самостійне удосконалення способів одержання знань.

Усі ці пізнавальні мотиви забезпечують подолання труднощів школярів у навчальній роботі, викликають пізнавальну активність тощо.

Друга група мотивів — соціальні мотиви — також поділяється на підгрупи:

1) **широкі соціальні мотиви**, що полягають у прагненні одержувати знання, у розумінні необхідності навчатися. Тут великого значення набувають мотиви усвідомлення соціальної необхідності. До цих моти-

вів також можна віднести бажання старших школярів добре підготуватися до обраної професії;

2) **вузькі соціальні мотиви**, що полягають у прагненні зайняти певну позицію, місце у відносинах з оточуючими, одержати їхнє схвалення, заслужити в них авторитет. Ці мотиви пов'язані з потребою школяра у спілкуванні, у прагненні одержати задоволення від процесу спілкування та налагодження стосунків з іншими людьми. Цей мотив також може полягати у різноманітних спробах самоствердження — у бажанні посісти місце лідера, впливати на інших учнів тощо;

3) **мотиви соціальної співпраці**, що полягають у тому, що учень не тільки хоче спілкуватися і взаємодіяти з іншими людьми, але й прагне усвідомлюва-

Мотиви — головні сили, що рухають дидактичний процес. Вони посідають перше місце серед факторів, що визначають його продуктивність.

І. Підласий

ти, аналізувати способи й форми своєї співпраці та стосунків із учителем і однокласниками. Цей мотив є важливою основою самовиховання, самовдосконалення особистості.

Компонентами мотиваційної сфери учня є його мотиви, цілі, емоції, а також стан його вміння навчатися (що значною мірою впливає на мотивацію).

Проаналізуємо **вікові особливості** вміння навчатися, навчальної діяльності та мотивації.

Молодший шкільний вік характеризується входженням дитини в навчальну діяльність, оволодінням видами навчальної діяльності.

Навчальне завдання проходить етапи прийняття готових завдань учителя через осмислення їх до самостійної постановки окремих завдань.

Навчальні виконавські дії формуються як оволодіння окремими операціями всередині дії, причому дитина в цьому віці спирається на моделювання і проказування. Моделювання має характер використання спочатку нескладних графічних, потім буквених і знакових засобів. Слід враховувати, що молодшому школяреві доступне не тільки розрізнення способу і результату виконання завдання, але й перехід до пошуку кількох способів виконання, а також їх застосування в знайомих і незначною мірою змінених ситуаціях.

Контрольно-оцінювальні дії здійснюються у формі підсумкового контролю над результатами виконаної роботи. Але в процесі роботи вже починається становлення дії контролю за способом виконання, що є основою формування уваги, коригування роботи в процесі її виконання. Ряд виконавських і контрольно-оцінювальних навчальних дій у цьому віці за правильного формування може перетворитися на вміння й навички, виконуватися ніби «автоматично».

Мотивація навчання розвивається в кількох напрямках. Широкі пізнавальні мотиви можуть уже до середини цього віку перетворитися на навчально-пізнавальні мотиви (інтерес до способів набуття знань); мотиви самоосвіти представлені інтересом до додаткових джерел знання, епізодичним читанням додаткової літератури. Широкі соціальні мотиви розвиваються від загального розуміння соціальної значущості навчання до більш глибокого усвідомлення причин необхідності навчатися. Позиційні соціальні мотиви представлені бажанням дитини одержати головним чином схвалення вчителя. Мотиви співпраці наявні в молодших школярів поки що в найбільш загальному прояві.

Слід зазначити, що в цьому віці школяр вчиться розуміти та приймати цілі, запропоновані вчителем, утримувати ці цілі протягом тривалого часу. Учень також виконує дії за інструкцією. Якщо правильно організувати навчальну діяльність, у молодшого школяра можна закладати вміння самостійної постановки мети. Починає формуватися вміння співвіднесення мети зі своїми можливостями.

У середньому шкільному віці відбувається оволодіння загальною побудовою навчальної діяльності, способами самостійного переходу від одного виду дії до іншого (від орієнтованих навчальних дій до виконавських і потім контрольно-оцінювальних), що є важливою основою самоорганізації навчальної діяльності.

У навчальних діях відбуваються зміни. Окремі дії та операції згортаються, переходять у розумовий план, що дозволяє підліткам швидше здійснювати навчальну діяльність.

Розвивається вміння знаходити та зіставляти кілька способів розв'язання однієї задачі, відшукувати нестандартні способи розв'язання, що переводить навчальну діяльність з репродуктивного на продуктивний рівень.

Відбувається становлення прогнозних форм контрольно-оцінювальних дій. Це дозволяє коригувати навчальну роботу до початку її виконання.

У цьому віці можливе усвідомлення своєї навчальної діяльності, її мотивів, завдань, способів і засобів. Зміцнюються не тільки широкі пізнавальні мотиви, але й навчально-пізнавальні, для яких характерний інтерес до способів одержання знань. Мотиви самоосвіти в цьому віці піднімаються на наступний рівень, спостерігається активне праг-

нення підлітка до самостійних форм навчальної діяльності.

Удосконалюються соціальні мотиви навчання. Широкі соціальні мотиви стають більш усвідомленими у зв'язку зі зростанням самосвідомості підлітка в цілому. Посилюється мотив пошуку контактів і співпраці з іншою людиною, оволодіння раціональними способами цієї співпраці в процесі навчання.

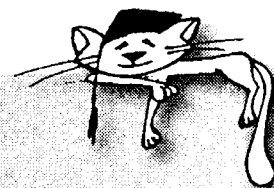
Підліткові доступна самостійна постановка не тільки однієї мети, але й послідовності кількох цілей. Школяр опановує вміння визначати гнучкі цілі, у нього закладається вміння ставити також перспективні цілі, пов'язані з етапом соціального і майбутнього професійного самовизначення.

У старшому шкільному віці виникає потреба вдосконалення своєї навчальної діяльності, що виявляється в прагненні до самоосвіти, виходу за межі шкільної програми.

Навчальні дії можуть переростати в методи наукового пізнання. Орієнтувальні та виконавські навчальні дії можуть здійснюватися не тільки на репродуктивному, але й на продуктивному рівні. Особливу роль починає відігравати оволодіння контрольно-оцінювальними діями до початку роботи у формі прогнозного самооцінювання, планованого самоконтролю навчальної роботи. На основі цього відбувається формування прийомів самоосвіти.

У цьому віці широкі пізнавальні мотиви зміцнюються за рахунок того, що інтерес до знань торкається закономірностей навчального предмета й основ наук. Навчально-пізнавальний мотив (інтерес до способів одержання знань) удосконалюється як інтерес до методів теоретичного і творчого мислення. Мотиви самоосвітньої діяльності у старшокласників пов'язуються з більш віддаленими цілями, життєвими перспективами вибору професії.

Виявляється чітко виражений інтерес до раціональної організації розумової праці, а також праг-

На початку своєї педагогічної діяльності я припустився багатьох помилок, які мені не хотілося б повторити. Найскладнішою проблемою виявилася для мене мотивація до навчання...

А. Дреер, американський педагог

нення до аналізу й визначення індивідуального стилю своєї діяльності, визначення сильних і слабких сторін своєї навчальної роботи.

У цьому віці зміцнюються широкі соціальні мотиви. Соціальні позиційні мотиви стають більш

диференційованими за рахунок розширення ділових контактів з однолітками й учителем.

Відбувається народження нових мотивів професійного і життєвого самовизначення. Зростає вміння оцінити реалістичність цілей.

Як бачимо, існує зв'язок різних типів ставлення школяра до навчання з характером його мотивації і станом навчальної діяльності.

Виокремлюють п'ять типів ставлення до навчання:

- негативне;
- байдуже або нейтральне;
- позитивне аморфне;
- позитивне пізнавальне, усвідомлене;
- позитивне відповідальне, особистісне.

Коротко проаналізуємо **особливості ставлення учнів до навчання**.

Для негативного ставлення школярів до навчання характерно таке: бідність і вузькість мотивів; пізнавальні мотиви вичерпуються інтересом до результату; не сформовані вміння ставити цілі, долати труднощі; навчальна діяльність не сформована; відсутнє вміння виконувати дію за розгорнутою інструкцією дорослого; відсутня орієнтація на пошук різних способів дії.

За позитивного (аморфного) ставлення школярів до навчання в мотивації спостерігаються нестійкі переживання новизни, допитливості, спонтанного інтересу; виникнення перших переваг одних навчальних предметів перед іншими; широкі соціальні мотиви обов'язку; розуміння і первинне осмислення цілей, визначених учителем.

За позитивного (пізнавального) ставлення школярів до навчання мотивація характеризується постановкою нових цілей; народженням нових мотивів; осмисленням співвідношення своїх мотивів і цілей. Навчальна діяльність включає не тільки відтворення за зразками вчителя завдань, способів дій, але й виникнення самостійно визначених цілей, а також виконання дій з власної ініціативи. Відбувається опанування вміннями планувати й оцінювати свою навчальну діяльність до її здійснення, перевіряти та контролювати себе на кожному етапі уроку.

За позитивного (особистісного, відповідального) ставлення школяра до навчання мотивація характеризується стійкістю і неповторністю мотиваційної сфери; уміннями ставити перспективні, нестандартні цілі та реалізовувати їх; умінням долати перешкоди задля досягнення мети. У навчальній діяльності спостерігається пошук нестандартних способів виконання навчального завдання, гнучкість і мобільність способів дій, опанування навчальними діями та уміннями до рівня навичок і звичок культури праці, вихід з навчальної діяльності в самоосвітню, перехід до творчої діяльності.

Нижче наведено зведену карту стану мотивації навчання учнів і процесу її формування.

Корисні поради щодо стимуляції навчання

Потреби, мотиви, стимули — це «ягоди» з одного поля.

1. Спирайтесь на бажання дитини.
Важливе не те, чого бажаємо ми самі, а й те, чого хоче учень. Він не винний у своїх бажаннях. Завдання педагога — змінити напрямок його прагнень, якщо вони не збігаються з педагогічними цілями.
2. Використовуйте ідентифікацію.
Примушуйте своїх учнів чогось палко забажати. Головне — щоб бажання виникли, а ви змогли б їх використати.
3. Враховуйте інтереси й нахили.
Говоріть про те, що цікавить ваших учнів, точніше, з цього починайте. Намагайтесь обернути «побічні» інтереси дитини на свою користь. У важких випадках ідіть від яскравої форми до змісту, від емоцій до логіки.
4. Використовуйте наміри.
Пам'ятайте: намір виникає на основі потреби. Знаходьте можливість допомогти учням у здійсненні їх намірів.
5. Заохочуйте бажання досягти визнання.
Багато дітей вчиться не тільки заради знань, а й заради престижу. Не слід нехтувати цим бажанням.
6. Визнавайте чесноти, схвалюйте успіхи, давайте дитині шанси.
Пам'ятайте, що завжди краще хвалити, ніж критикувати. Авансуйте найменші позитивні зрушення. Безпрограшний стимул — «Я вірю, що ти зможеш!».
7. Зробіть діяльність привабливою.
Використовуйте зовнішньо привабливі й цікаві форми роботи, оформлення результатів, кінцевої оцінки діяльності.
8. Іноді просто говоріть «Треба!».
Але цьому заклику завжди надавайте особистісної спрямованості — «Це потрібно зробити! Ти ж вольова людина!».
9. Використовуйте ситуацію.
Різні життєві ситуації, що виникли випадково, потрібно помітити й миттєво використати як стимул.

За І. Підласим

Зведена карта стану мотивації навчання учнів і процесу її формування (за А. К. Марковою)

Тип ставлення до навчання	Мотивація навчання			Уміння навчатися		здатність навчатися
	мотиви	цілі	емоції	знання	рівень навченості навчальна діяльність	
Негативне ставлення	Перевата мотивів уникання неприємностей, покарання. Відсутність інтересу до процесу і змісту навчання. Пояснення своїх невдач зовнішніми причинами	Відволікання на уроках. Невміння розпочати роботу. Низька амбіційність	Негативні емоції остраху, образи, незадоволеності собою і вчителем	Знання про факти. Вузьке коло знань	Навчальна діяльність не-сформована. Невміння виконувати кілька дій у певній послідовності. Низька самооцінка	Відсутність перенесення знань у нові умови. Неприйняття допомоги іншої людини
Нейтральне (пасивне) ставлення	Нестійкі мотиви інтересу до зовнішніх результатів навчання	Уникання труднощів. Відсутність самостійних цілей, неповернення до нерозв'язаних задач	Негативні емоції нудьги, непервності. Нестійкість емоцій	Упізнавання і відтворення готових знань	Виконання окремих навчальних дій за інструкцією та зразком	Пасивність у нових умовах і ситуаціях
Позитивне (аморфне) ставлення	Широкий пізнавальний мотив як інтерес до результату навчання й оцінки вчителя. Нестійкість мотивів	Орієнтування на результат своєї діяльності. Розуміння, первинне осмислювання і досягнення цілей, визначених учителем	Емоції подиву, переживання, незвичайності, новизни та резважальності навчального матеріалу. Позитивні емоції від перебування в школі. Загальний нестійкий позитивний настрій на навчання, що залежить від ситуації	Знання про факти, поняття, терміни. Запам'ятовування знань	Розуміння і виконання навчального завдання, постановленого вчителем. Виконання низки навчальних дій за інструкцією. Підсумковий контроль і самооцінювання за результатами роботи	Сприйнятливість до засвоєння нових знань
Позитивне (пізнавальне) ставлення	Нові мотиви із самостійно визначених цілей. Свідоме співвіднесення мотивів і цілей своїх дій	Постановка мети з урахуванням суб'єктивної ймовірності успіху, вміння визначати витрати сил і часу на досягнення мети. Пояснення причин своїх успіхів і невдач	Позитивні емоції від пошуку різних способів виконання завдань. Усвідомленість емоцій. Негативні емоції тимчасової незадоволеності собою в разі зіткнення із новими труднощами	Знання про закони, теорії та способи діяльності. Застосування знань у знайомих умовах. Розуміння знань. Репродуктивний рівень засвоєння знань	Покроковий самоконтроль і самооцінювання під час роботи. Розрізнення способу і результату навчальної діяльності, усвідомлений пошук різних способів виконання завдань. Адекватна самооцінка	Сприйнятливість до засвоєння способів навчальної роботи
Позитивне (активне, творче) ставлення	Мотиви вдосконалення способів навчально-пізнавальної діяльності (самоосвіти). Самостійність мотивів	Постановка самостійної мети. Усвідомлення себе як суб'єкта навчальної діяльності та джерела активності в навчанні	Позитивні емоції під час постановки проблем. Негативні емоції тимчасової незадоволеності під час самостійного визначення більш складних завдань	Знання про методи пізнання. Продуктивний рівень засвоєння знань. Гнучкість і оперативність знань	Гнучкість і мобільність навчального завдання і способів навчальної діяльності. Прогностичний самоконтроль і самооцінювання до початку роботи. Висока самооцінка	Сприйнятливість до засвоєння узагальнених раціональних способів організації своєї навчальної роботи. Перенесення способу дії в нові умови
Позитивне (особистісне, віддалене) ставлення	Мотиви вдосконалення способів співпраці з іншою людиною в процесі навчально-пізнавальної діяльності. Мотиви відповідальності	Постановка соціально значущих цілей. Передбачення соціальних результатів і наслідків досягнення своїх цілей. Наполегливість і завзятість у подоланні утруднень. Пояснення своїх успіхів і невдач внутрішніми причинами	Позитивні емоції впевненості у своїх можливостях, гордості та гідності. Позитивні й негативні емоції і співпереживання вчителів і учнів	Оцінювання як наявності своїх особистісних суджень із приводу знань і способів навчальної діяльності	Виконання навчання як соціально значущої діяльності. Використання результатів навчання в соціальній практиці. Опанування культурною навчальною практикою вміннями, навичками та знаннями. Уміння зайняти умовну позицію в спільній діяльності	Сприйнятливість до нових видів співпраці під час навчання, до нових способів застосування засвоєного в соціальній практиці. Готовність до співвирішення матеріалу

Учителів під час здійснення роботи з формування мотивів навчання і навчальної діяльності необхідно:

- по-перше, спиратися на досягнення попереднього віку;
- по-друге, прагнути мобілізувати потенційні можливості певного віку, а саме, розпочавши роботу з класом, визначити, чи сформовані в учнів класу ті рівні навчальної діяльності й мотивації, що становлять резерви цього віку;

- по-третє, у процесі роботи з кожним віком важливо враховувати особливості наступного віку, а отже, орієнтуватися не тільки на наявний рівень, але й на зону найближчого розвитку мотивів і навчальної діяльності.

Класифікація найчастіших психологічних причин низької мотивації навчання, їхні ознаки та способи подолання запропоновані в таблиці.

Причина	Ознаки	Способи подолання
Погане здоров'я	Швидко стомлюється до кінця уроку або після перших уроків. Часто пропускає заняття	Спостереження в лікарів, не суворий режим
Не враховуються індивідуальні особливості нервової системи учня	Учень не встигає виконати завдання в запропонований час, болісно реагує на невдачі тощо	Допомогти дитині вивчити свої особливості й навчити її враховувати їх у процесі діяльності. Учитель має дотримуватися визначених правил у роботі з такими дітьми (наприклад, не ставити їх у ситуацію миттєвої відповіді)
Відсутність мотивації досягнення успіху	Низька самооцінка, нерішучість, відсутність ініціативи, виявлення непевності у своїх силах	Підвишити самооцінку дитини, сприяти формуванню мотивації
Несформованість прийомів навчальної діяльності	Не володіє способами навчальної роботи (наприклад, не вміє працювати з підручником, не контролює свою роботу тощо)	Навчити основних прийомів навчальної діяльності
Недоліки в розвитку пізнавальних процесів	Не може зосередитися, погана пам'ять, зазнає труднощів під час розв'язання задач тощо	Використання коригувальних вправ на розвиток пізнавальних процесів

Л. В. Турицева, к. псих. н., ХНПУ ім. Г. С. Сковороди

Сценарії шкільних свят

Свято першого та останнього дзвоника
Перший урок і випускний бал, День учителя,
День захисника Вітчизни, 8 Березня, День матері,
День Перемоги, презентація школи...

Код: ПУ8,
укр. мова, 352 с.

формат 60x84/16,
м'яка обкладинка

Код: КК2,
рос. мова, 320 с.

ЦІНА 9,40
поштова

ЦІНА 8,50
клубна

*Мінімальна сума
замовлення 15 грн*

**Замовляйте за тел. (057) 731-96-35
або за адресою:
61001, м. Харків, вул. Плеханівська, 66,
ВТ «Основа», з позначкою «Книга поштою УШ»**

МОТИВАЦІЙНО-ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ ЕТАП УРОКУ

Розбудова національної школи і поступове впровадження критично-креативної парадигми освіти веде до певної зміни ролі й функцій вчителя у навчально-виховному процесі, зростання його самостійності на етапі конструювання й організації, що приводить, відповідно, до підвищення відповідальності за результати своєї праці. Це вимагає певного підвищення професійної майстерності вчителя, дозброєння його новими знаннями, сучасними компетенціями, методами і технологіями, які б дозволили йому перебудувати навчально-виховний процес відповідно до нових вимог і підходів. Важливим засобом вирішення цього досить складного завдання є підвищення теоретичного, дидактичного і методичного рівня вчителя, яке він, як правило, здійснює шляхом самоосвіти. Особливістю навчання учнів у школі є те, що воно планується, організується і проводиться вчителем відповідно до вимог Програми і з метою досягнення результатів, які визначені Державними стандартами. За словами Б. І. Коротяєва, «...з яким би ступенем самостійності не здійснювалася пізнавальна діяльність учня, який би характер не мала (репродуктивний чи прогностичний), вона завжди була і буде похідною, залежною від діяльності вчителя» [7, с. 9]. Така залежність обумовлена як особливостями і закономірностями засвоєння знань і досвіду попередніх поколінь, так і тим фактом, що навчальна діяльність не виникає лише під впливом внутрішніх потреб учнів. Тобто потреба потреба ходити до школи й вивчати те, що дорослі вважають необхідним для засвоєння, в учнів не виникає довільно, тому вона повинна бути організована вчителем [15, с. 184]. Діяльність учителя дуже складна і різноманітна. За різними підрахунками, вона містить від 25 до 40 видів конкретних дій. Всі вони впливають на кінцевий результат, хоча їхня роль в ієрархічній структурі процесу навчання не однакова. Враховуючи основну функцію, яку вчитель виконує у суспільстві, Л. М. Фрідман запропонував основну діяльність учителя позначати поняттям «навчальна діяльність».

Її мета, зміст, структура і функції є категоріями історичними, вони змінювалися протягом століть залежно від очікувань і потреб суспільства. Поява нової (критично-креативної, або трансформаційної) парадигми освіти висунула нові вимоги як до діяльності, так і до підготовки вчителя. У загальних рисах вони розкриті у статті А. Василюк [2, с. 78–80]. Але, напевно, найбільш суттєва відмінність нової й старої освітніх парадигм, яку повинні враховувати вчителі, це розуміння навчання у школі не як організації й управління процесом засвоєння учнями знань, вмінь

та навичок, а як організації й управління процесом розвитку особистості учня.

У педагогічній літературі останнім часом робилися спроби розробити певні вимоги та підходи, здатні забезпечити перетворення навчання у школі з процесу засвоєння знань на процес розвитку особистості. Серед них зазначимо найбільш важливі:

- навчання повинне мати характер навчально-пізнавальної діяльності учнів, яка має результатом не засвоєння певної суми знань, вмінь та навичок, а зміну якостей (рис) особистості, що здобуває свого втілення у діяльності і ціннісних орієнтаціях учня;
- учень повинен перетворитися з об'єкта навчання на суб'єкт навчання, тобто разом з учителем стати співавтором навчального процесу, що передбачає його участь в організації і проведенні навчального заняття, його особисту зацікавленість у досягненні позитивних результатів;
- вчитель на уроці виступає організатором, керівником і помічником учня в процесі навчально-пізнавальної діяльності, а не основним джерелом знань учня та їх оцінювачем.

Психологи стверджують, що будь-яка **свідома діяльність людини складається з трьох етапів**: мотиваційно-організаційного (підготовка до виконання певної діяльності з метою досягнення бажаних результатів), діяльнісно-виконавчого (здійснення дій, які повинні забезпечити досягнення бажаного результату) і контрольно-корекційного (порівняння отриманого результату з бажаним і внесення змін у разі їх невідповідності).

Вивчення й правильне використання вже діючих мотивів, формування необхідних, що спрямовують розвиток особистості та її рух, — серцевина педагогічної праці.

І. Підласий

Принагідно зауважимо, що у зв'язку з тим, що основною одиницею навчального змісту виступає навчальна тема, є сенс розрізнити мотиваційно-організаційний етап (далі — МОЕ) теми, навчального заняття та у деяких випадках — окремих навчальних питань.

У зв'язку з тим що стосовно ряду понять у педагогіці існують різні тлумачення, визначимося з їхніми

дефініціями. Під організацією НВП ми будемо розуміти систему взаємовідносин і взаємодій між вчителем й учнями, учнів між собою, а також способи структурування навчального процесу, матеріалу, дій вчителя й учнів [15, с. 5]. Під управлінням ми розуміємо прямий, безпосередній вплив вчителя на учнів під час проведення навчального процесу з метою зміни його напрямку або характеру діяльності. В управлінні ми виділятимемо спостереження (контроль діяльності учня), оцінювання (зіставлення з еталонним очікуванням процесу і результату), корекцію. Корекція – це не виправлення помилки, якої припустився учень. Це зміна вчителем мети, змісту, способів діяльності учня з метою досягнення ним очікуваного результату.

Під формою навчання ми розуміємо види взаємодії учнів між собою у процесі діяльності. А саме:

- індивідуальна (спільна мета діяльності не передбачена, учні працюють незалежно один від одного, результати роботи кожного не впливають на спільний результат);
- групова (передбачені: спільна мета, об'єднання зусиль учнів із розподілом ролей і функцій, діяльність кожного впливає на загальний результат);
- фронтальна (передбачає спільну мету діяльності класу, одночасне виконання завдання всіма учнями, розподіл ролей та функцій відсутній, взаємодія відбувається опосередковано) [14, с. 4–9, 10–18].

В. П. Беспалько виділяє в діяльності вчителя дидактичну задачу і технологію її досягнення, які можна подати у вигляді таблиці [1, с. 7–9] (див. табл. 1).

Охарактеризуємо діяльність вчителя на мотиваційно-організаційному етапі навчально-пізнавальної діяльності учнів. На першому етапі діяльності учнів відбувається її мотивація, організація та орієнтація. У реальній практичній роботі всі вони взаємопов'язані, взаємопроникаючі і взаємно доповнюють одна одну. Їх умовний розподіл у статті застосовується для того, щоб більш детально описати кожну з них.

Мета вчителя на даному етапі – перетворити учнів з об'єктів на суб'єктів навчальної діяльності, що має

забезпечити доцільність, організованість і правильність їх подальшої діяльності. Щоб досягти цієї мети, вчитель повинен:

- організувати вплив на мотиватори, що формують навчально-пізнавальну діяльність учнів;
- організувати прийняття і розуміння учнями її мети (тобто сформулювати мету діяльності учнів);
- організувати чітке бачення учнями результатів діяльності, ресурсів (інформації, вмінь, навичок), які їм стануть у пригоді, та способів можливої діяльності.

Тобто на даному етапі вчитель повинен забезпечити (організувати) мотивацію й орієнтацію діяльності учнів на наступних етапах навчально-пізнавальної діяльності.

Змістом етапу МОЕ є підготовка учнів до здійснення діяльності на основі основних понять і проблем навчального матеріалу, в результаті якої відбувається розвиток якостей особистості (набуття відповідних компетенцій).

Аналіз конспектів вчителів, навіть тих, що друкуються у педагогічних журналах і газетах, дозволяє виділити ряд помилок, яких найчастіше припускаються вчителі під час організації й проведення даного етапу. Серед них треба зазначити:

- підміну мотивації актуалізацією опорних знань учнів;
- використання методів і прийомів, що не відповідають віковим особливостям учнів;
- невідповідність організаційних форм методичним прийомам;
- відсутність взаємодії вчителя й учнів (вчитель розповідає, чому це важливо, на його погляд, але це не забезпечує включення учнів у процес);
- недостатню кількість часу, що відводиться для даного етапу.

Будь-яка діяльність матиме успіх тільки у тому випадку, якщо її учасники зацікавлені у результатах і беруть у ній безпосередню участь. Ступінь активності учасників у процесі діяльності визначається мотивами. Мотиви – це складне, багаторівневе, внутрішнє психічне утворення, що акумулює інтереси, потреби, схильності, уявлення, потяги, очікування

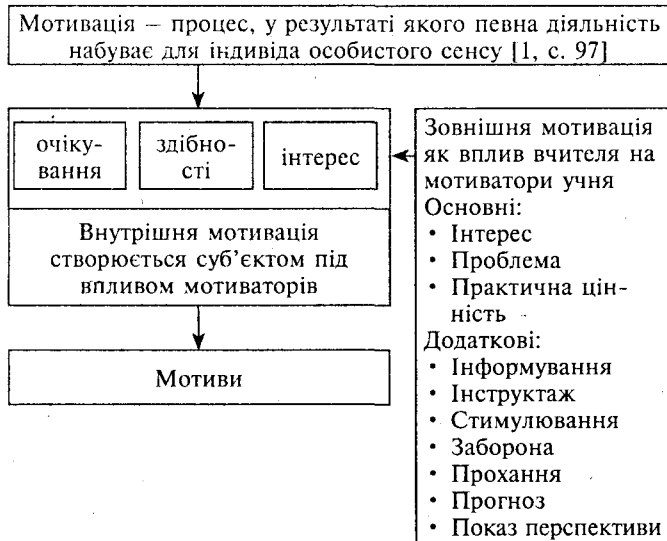
Таблиця 1

Дидактична задача вчителя	Технологія досягнення дидактичної задачі	Результат
<p>Мета. Формулюється вчителем як еталон навчальної роботи учнів. Максимально чітко вказує ті якості, що повинні бути сформовані в учнів.</p> <p>Зміст. Визначений програмою навчальний матеріал, у результаті засвоєння якого відбувається розвиток учнів, тобто формування якостей, визначених у меті.</p> <p>Ситуація (умови). Наявність в учнів якостей, необхідних для роботи, і рівень їх розвитку на момент навчання</p>	Організаційні форми проведення навчально-виховного процесу	<p>Дидактичний процес – організована й керована вчителем навчально-пізнавальна діяльність учнів, що здійснюється з навчальним матеріалом у заданих умовах</p> <p>Реальні досягнення учнів, що виражені змінами в якостях учнів</p>

значущих для особистості результатів її діяльності [16, с. 33].

Мотиви можуть бути різними (економічними, соціальними, пізнавальними тощо), але вони виникають лише в процесі складної внутрішньої психічної діяльності власне суб'єкта. Учителі прагнуть використати всі мотиви для того, щоб забезпечити залучення учнів до навчання, але переважно зосереджують свої зусилля на формуванні пізнавальних мотивів, тобто таких, що викликані інтересом власне до процесу навчання [1, с. 98; 17, с. 40–45].

Але найбільша проблема полягає в тому, що «...не можна зовні у процесі виховання формувати мотиви, на що сподіваються багато педагогів. Мотив – складне психічне утворення, яке повинен побудувати сам суб'єкт» [4, с. 90]. Вчителі не можуть формувати мотивів.

Вони можуть лише вплинути на формування в учнів мотиваторів (інтересів, схильностей, моральних норм, життєвих принципів тощо), які використовуватимуться суб'єктом для самоформування мотивів.

Основні методи мотивації досить відомі [13, с. 3; 8, 9], і ми не будемо їх розглядати. Зазначимо лише, що часто вони застосовуються без урахування вікових особливостей учнів. Так, наприклад, викладення вчителем у 5–8-х класах практичної значущості знань для подальшого життя учнів спрацьовує недостатньо, якщо воно не підкріплене іншими прийомами (див. схему).

Це відбувається через те, що вчитель здійснює вплив не на домінуючі у даному віці потреби та інтереси учнів (у цьому віці краще спрацьовує пробудження в учнів інтересу шляхом використання цікавого, емоційного, суперечливого матеріалу, який здатний зацікавити і здивувати його). Варто також пам'ятати, що лише зацікавленості учнів недостатньо для створення стійких навчальних мотивів. Вважається, що цікавий матеріал може лише привернути увагу учнів й утримувати її певний час [1, с. 98]. Для повноцін-

ної мотивації необхідно поєднувати різні методи її проведення.

Сподіваємося, що таблиця, наведена у додатку, допоможе вчителям врахувати вікові особливості учнів при виборі сфер і прийомів мотивації.

Основні прийоми зовнішньої мотивації підходять для мотивації як МОЕ теми, так і МОЕ уроку. Додаткова мотивація застосовується, як правило, для підтримки діяльності учнів на наступному етапі – етапі здійснення діяльності. Тут кращий результат досягається в разі застосування неімперативних (прохання, прогноз, показ перспективи тощо) методів впливу.

Переважною організаційною формою МОЕ виступає фронтальна робота. Хоча тут існує певне протиріччя (вчитель створює індивідуальну мотивацію, а використовує для цього фронтальну форму роботи), обмеженість у часі, необхідність мотивації діяльності всього класу, залучення інтерактивних методик і власного досвіду учнів певним чином згладжують її.

Дидактичному процесу на етапі МОЕ притаманні певні особливості. Він спрямований не стільки на засвоєння знань, вмінь і навичок, скільки на формування мотивів діяльності, уявлень про її можливі результати й орієнтацію у матеріалі і конкретних діях, які здатні забезпечити його досягнення. Вчитель своєю діяльністю повинен забезпечити розуміння учнями значення конкретних знань й організувати їхню подальшу роботу.

Конкретні прийоми, що використовуються вчителями на даному етапі для мотивації навчальної діяльності, деякі дидакти об'єднують у три групи: ті, що стимулюють обов'язок та відповідальність учнів (на жаль, вони спрацьовують недостатньо); ті, що формують пізнавальний інтерес учнів (найбільш ефективні у 5–9-х класах), і ті, що створюють навчальні проблемні ситуації з наголошенням на практичному та суспільно-соціальному значенні одержаних знань у подальшому житті учнів (через підготовку до вступу до ВНЗ і здатність учнів до самоаналізу й абстрактного мислення, що спрацьовують у 10–12-х класах).

Методи «Кейс», рольових ігор та імітацій, використання афоризмів та висловлювань, створення проблемних ситуацій достатньо описані у педагогічній літературі [3, с. 299–302; 5; 8; 9; 10; 12].

Додамо до них ще кілька.

1. Метод «Асоціації на дошці» залучає власний досвід учнів, має високий ступінь зацікавленості, проводиться фронтально. Доцільно використовувати під час мотивації вивчення теоретичного матеріалу (ідеї, поняття) та питань методології. Можна застосовувати як під час проведення мотивації теми (розділу), так і під час мотивації окремих уроків або питань. Для посилення емоційності та емпатії (співпереживання) бажано використовувати фотографії, пісні, афоризми, вірші тощо. Залежно від змісту має три види проведення: «поняття», «квітка», «прямокутник».

«Поняття». Вчитель вертикально записує на дошці основне поняття, яке мають опрацювати учні. Після

цього він просить учнів назвати ознаки цього поняття або асоціації, які воно у них викликає. Обов'язковою умовою є те, щоб ці слова мали спільні з основним поняттям літери.

«Квітка». Учитель малює на дошці квітку (серединка і чотири пелюстки). У серединці записує основне поняття. Після цього він просить учнів назвати прояви характеристики даного поняття й записує їх на пелюстках.

«Прямокутник». Учитель малює на дошці прямокутник і записує на ньому основне поняття. Потім він просить учнів назвати його синоніми, антоніми, прикметники і дієслова, що, на їхню думку, пов'язані з даним поняттям. Всі вони записуються на відповідних сторонах прямокутника. Коли асоціації закінчуються, вчитель пропонує учням з кожної групи відібрати по три найхарактерніших. Із відібраними асоціаціями відбуватиметься подальша робота.

2. Метод «Показуха (скульптура)». Учитель називає поняття, дію, процес або явище. Об'єднавши учнів класу у декілька груп, він пропонує представникам кожної групи через хвилину представити його у вигляді скульптури (тобто без слів). Після демонстрацій учитель організовує обговорення за такими питаннями:

- Що вказує на те, що саме назване поняття представлено групою?
- Якими засобами вони його передали?
- Які ознаки поняття їм вдалося передати?

3. Метод «Картинна галерея». Учитель вивішує на дошці 4–5 картин (фотографій), які містять ознаки основного поняття або явища. Об'єднавши учнів у групи, він пропонує їх представникам через деякий час назвати ознаки поняття, що зображені на картинах. Після завершення роботи у групах представники називають одну ознаку (по черзі, не повторюючись). Наведені ознаки вчитель записує на дошці у стовпчик.

Вікова мотиваційна сфера

Вік учнів	Загальна вікова характеристика	Особливості вікової мотиваційної сфери	Провідні вікові мотиви
Середній шкільний вік (5–9 класи)	Статевий розвиток спричиняє психічні зміни. Основне вікове новоутворення – почуття психосексуальної адаптації. Необхідність визначити (підтвердити) свою адекватність. Учні необхідно ідентифікувати себе з якоюсь групою	Зниження навчальних мотивів. Боротьба за оцінку. Статус учня у групі визначається не знаннями, а оцінкою. Велика кількість захоплень, що не пов'язані з навчанням	Завоювати своє місце серед підлітків
1. Поява нових захоплень (5–7 класи)	<ul style="list-style-type: none"> • Розрив старих зв'язків. • Крах авторитетів. • Згасання інтересу до навчання. • Протиставлення себе дорослим, агресивність 	<ul style="list-style-type: none"> • Не усвідомлює значення знань для подальшого життя. • Мотивація підтримується за рахунок оцінки. • Інтерес виникає до предметів, які чимось зацікавили. • Навчання заради оцінки. • Заучування без розуміння. • Увагу привертає емоційний, прикладний, конкретно-образний матеріал. • Абстрактний та узагальнюючий матеріал інтересу не становить. • Інтереси багатоманітні і нестійкі. • Увага підтримується за рахунок цікавого матеріалу і можливості брати участь у роботі (висловлювати особисту точку зору) 	У віці від 9 до 15 років на поведінку і навчання впливає основний мотив – потреба визнання іншими людьми. Мотиваційний вплив здійснюється через оцінку, цікавий матеріал повинен містити протиріччя або відомості з історії науки і передбачати можливість участі у роботі. Робота організується у малих одностатевих групах, в яких розподіл ролей здійснюють учні без втручання вчителя
2. Створення нової системи інтересів (7–9 класи)	<ul style="list-style-type: none"> • Поява нових зв'язків. • Невідповідність захоплень рівню матеріальних можливостей. • Завищений рівень вимог до себе і свого оточення. • Неадекватна (завищена або занижена) самооцінка. • Засоби адаптації: <ul style="list-style-type: none"> – фантазії; – рольові ігри; – спорт; – об'єднання у групи 		
Старший шкільний вік (10–12 класи)	Розвиток абстрактного мислення. Здатність до самоспостереження і самоаналізу. Відмова від допомоги дорослих. Вікове новоутворення – переживання власної індивідуальності, бажання продемонструвати власну виключність	Посилення ролі соціальних мотивів. Оцінка втрачає роль стимулу. На перше місце виступають знання, що дають можливість вступити до обраного ВНЗ. Створюється чітка і стійка структура мотивів на основі власного світобачення та ціннісних орієнтирів. Інтерес до того, що допоможе у майбутньому житті та професійному зростанні	У віці від 15 до 17 років провідними мотивами виступають бажання продемонструвати свою неповторність і вступити до ВНЗ

Після цього відбираються три найбільш характерні ознаки, з якими відбуватиметься подальша робота.

4. Метод «Брейн-стормінг» («Мозковий штурм») широко відомий і описаний у літературі. Зазначимо лише, що, на нашу думку, його слушно застосовувати під час мотивації питань, пов'язаних із пошуком шляхів вирішення проблем, а не з усвідомленням змісту понять.

Якщо основним змістом, що вивчається на уроці, є моральні орієнтації та цінності, доцільно використовувати методи «Класифікація» та «Альтернатива».

«Класифікація». Суть методу полягає в тому, що учні отримують робочі картки, на яких розміщені різні ознаки певних понять або явищ. Спираючись на власний досвід та уподобання, учні повинні згрупувати їх за певними ознаками або критеріями.

«Альтернатива». Учні отримують робочу картку, на якій записана певна моральна проблема і ряд альтернативних пропозицій щодо її вирішення. Кожен учень самостійно повинен обрати тільки одну із запропонованих альтернатив і пояснити свій вибір.

Після заслуховування відповідей 3–4 учнів учитель організовує фронтальну бесіду, щоб вийти на основне питання уроку і перейти до етапу навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Дані прийоми можна використати для виявлення рівня знань та вмінь учнів, отримання інформації про наявність типових помилок у знаннях і вміннях учнів, об'єднання учнів у групи для подальшої роботи. Залежно від задачі, яку ставить перед собою учитель, можна об'єднати учнів із протилежними поглядами (якщо передбачається вироблення у них навичок плідної співпраці, розвиток комунікаційних компетенцій та усвідомлення значення таких чеснот як толерантність, діалог та компроміс) або з однаковими позиціями щодо сприйняття того чи іншого питання.

Після того як була проведена мотивація, шляхом фронтальної бесіди формується основне питання уроку та окреслюється приблизний кінцевий результат пізнавальної діяльності. Останнім часом основне питання уроку та очікувані результати записуються на дошці, що робить діяльність учнів більш організованою й цілеспрямованою.

Після того як учні усвідомили основне питання та очікувані результати роботи, необхідно провести їх орієнтацію у навчальному матеріалі і методах роботи, які допоможуть їм досягти очікуваних результатів. Орієнтацію учнів краще проводити індивідуально. Учням пропонується самостійно протягом 1–2 хвилин проглянути відповідний параграф або розділ, ознайомитися з його текстом, малюнками, картами, схемами тощо. Метою орієнтації є створення в учнів уявлення про матеріал, з яким їм доведеться працювати.

Організація подальшої діяльності учнів залежить від її подальшого характеру та форми проведення. Вона може передбачати роботу усього класу над виробленням рекомендацій щодо шляхів подальшої роботи, об'єднання у групи і розподіл ролей, індивідуальну перевірку ви-

значення рівня готовності до виконання роботи, потребу у консультативній допомозі з боку вчителя.

Критеріями, які свідчать про завершеність етапу і здатність до виконання учнями пізнавальної діяльності, є їх відповіді на контрольні запитання.

- Що вивчатиметься?
- Чому саме цей матеріал необхідно вивчати?
- У чому полягає важливість даного матеріалу для вас особисто?
- Який результат ви повинні отримати у кінці роботи?
- Що, як і в якій послідовності ви повинні робити, щоб досягти визначеного результату?
- Що вам для цього потрібно і де ви можете це взяти?
- Як і на основі яких критеріїв ви зможете переконатися у досягненні результату?

Етап мотиваційно-організаційної діяльності учнів повинен охоплювати приблизно 15–20% часу, відведеного на засвоєння навчального матеріалу. Слід зауважити, що у міру оволодіння учнями даними процедурами час на організацію та орієнтацію скорочується. Через декілька уроків цей етап набуває форми запитання:

- «Чи зрозуміло вам, що і як треба робити для досягнення позитивного результату?»

Література

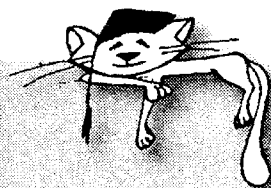
1. *Беспалько В. П.* Слагаемые педагогической технологии. — М., 1989.
2. *Василюк А.* Школа і вчитель: вчора і завтра. Причини і тенденції змін у світовій освіті // Рідна школа. — 1999. — № 3. — с. 78–80.
3. *Волкова Н. П.* Педагогіка: Пос. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2001.
4. *Ильин Е. П.* Мотивация и мотивы. — СПб., 2002.
5. *Кларин М. В.* Игры в учебном процессе // Советская педагогика. — 1985. — № 6.
6. *Кларин М. В.* Педагогические технологии в учебном процессе: Анализ зарубежного опыта. — М., 1989.
7. *Коротяев Б. И.* Учение — процесс творческий: Кн. для учителя: Из опыта работы. — М., 1989.
8. *Махмутов М. И.* Организация проблемного обучения в школе. — М., 1977.
9. *Познавательные задачи в обучении гуманитарным наукам.* — М., 1972.
10. *Семенов С. М.* Дидактична гра як форма навчання // Радянська школа. — 1989. — № 3.
11. *Страницы современной педагогики: Диалог теории и практики / Под ред. доктора пед. наук, проф. С. М. Годника.* — Воронеж, 1998.
12. *Фідра О. Г.* Афоризми та висловлювання у викладанні історії // Історія в школах України. — 1998. — № 1.
13. *Фицула М. М.* Педагогіка: Навч. посібник для студ. вищ. пед. закл. — К., 2001.
14. *Форми навчання в школі: Книга для вчителя / Ю. І. Мальований, В. Є. Римаренко, Л. П. Вороніна / За ред. Ю. І. Мальованого.* — К., 1992.
15. *Фридман Л. М.* Педагогический опыт глазами психолога: Кн. для учителя. — М., 1987.
16. *Хекхаузен Х.* Мотивация и деятельность: В 2-х томах. — М., 1986.
17. *Якиманская И. С.* Развивающее обучение. — М., 1979.

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ НА УРОЦІ

Навчальна діяльність — це основна форма активності учня, спрямована на зміну самого себе як суб'єкта навчання. Відповідно до принципу єдності свідомості й діяльності, сформульованого С. Л. Рубінштейном, навчальна дія як цілісність складається з двох компонентів: мотиваційного (спонукання) та виконавського. Навчальні дії розвиваються від дії за зразком до творчих дій. Мотив як спонукальна причина окремої дії та сукупності дій є результатом складної взаємодії мотивів — цілей, пізнавального інтересу, соціальних, моральних, практичних та ін. Він проявляється в навчанні у вигляді ставлення учня до сукупності дій, в результаті яких формуються компетентності певного рівня.

Основною формою організації навчальної діяльності є урок. Для проведення уроку пропонуємо такі

Позитивна емоція, як тінь, супроводжує інтерес, вона — точний сигнал того, що діяльність нам приємна, приносить задоволення.

О. Дусавицький

рекомендації, впровадження яких сприятиме створенню мотиваційних моментів.

- Використовувати різноманітні форми й методи організації роботи, що враховують суб'єктивний досвід учнів щодо теми, яка розглядається.
- Створювати атмосферу зацікавленості кожного учня як у власній роботі, так і в роботі всього класного колективу.
- Стимулювати учнів до використання різноманітних способів виконання завдань на уроці без побоювання помилитися, одержати неправильну відповідь.
- Заохочувати прагнення учнів до самостійної роботи, аналізувати під час уроку різні способи виконання завдань, запропоновані дітьми, відзначати та підтримувати всі прояви діяльності, що сприяють досягненню учнями мети.
- Створювати педагогічну ситуацію спілкування, що дозволяє кожному учневі, незалежно від ступеня його готовності до уроку, виявляти ініціативу, самостійність і винахідливість у способах роботи.
- Обговорювати з учнями наприкінці уроку не лише те, «що ми дізналися» (що опанували), але й те, що

сподобалось (не сподобалось) та чому; що хотілося б виконати ще раз, а що зробити по-іншому.

- Під час опитування на уроці (виставлення оцінок) аналізувати не лише правильність (неправильність) відповіді, але і її самостійність, оригінальність, бажання учня шукати та знаходити різноманітні способи виконання завдань.
- Оголошуючи домашнє завдання, слід повідомляти не лише його зміст та обсяг, але й давати докладні рекомендації щодо раціональної організації навчальної роботи, яка забезпечить виконання домашнього завдання.

З огляду на вищевикладене можна відзначити, що учень на уроці повинен бути настроєний на ефективний процес пізнання; мати в ньому особисту зацікавленість, розуміти, що й навіщо він виконуватиме. Без виникнення цих мотивів навчання, без мотивації навчальної діяльності пізнання не може принести позитивний результат. Для досягнення необхідного результату можна використовувати різноманітні прийоми розвитку пізнавальних мотивів.

1. Мотивація навчальної діяльності шляхом бесіди

У вступному слові вчитель окреслює коло питань, що розглядатимуться на уроці. При цьому залучаються знання і суб'єктивний досвід учнів, наводяться цікаві приклади й парадоксальні ситуації, демонструється зв'язок матеріалу, що вивчається, з раніше вивченим. Учитель указує на практичне значення теми, яка розглядається.

2. Мотивація навчальної діяльності шляхом створення проблемної ситуації

Постановка питання, демонстрація експерименту або надання до уваги учнів логічної суперечності, для розв'язання та пояснення яких у дітей не вистачає знань.

Способи створення проблемних ситуацій

1. Зіткнення учнів із суперечностями між новими фактами та явищами й наявними знаннями за необхідності теоретичного пояснення і пошуку шляхів їх застосування.
2. Зіткнення учнів з необхідністю вибору потрібної інформації (ситуація з надлишком інформації).
3. Використання суперечностей між наявними в учнів знаннями та практичними завданнями, що виникають під час виконання цих завдань.
4. Спонукання до порівняння, зіставлення та протиставлення фактів, явищ, правил і дій та їх узагальнення.
5. Зіткнення учнів із суперечностями між існуючими технічними рішеннями та новими вимогами, які висуває практика.

6. Спонування учнів до виявлення внутрішніх і між-предметних зв'язків і зв'язків між явищами.

3. Мотивація навчальної діяльності шляхом використання технології «Мозкова атака»

Цей метод полягає у колективній творчій роботі з розв'язання певної складної проблеми. Всіх учнів об'єднує спільна робота над пошуком істини. Розмірковуючи над певною проблемою, доповнюючи один одного, підхоплюють і розвивають одні ідеї, відкидаючи інші.

Орієнтовна послідовність дій

1. Формулювання проблеми. Постановка завдань, визначення терміну обмірковування пропозицій.
2. Висловлювання суджень, ідей. Реєстрація ідей на дошці.
3. Обґрунтування ідей їхніми авторами. Загальна дискусія навколо представлених ідей: правильність, доцільність, оригінальність. Вибір найкращої ідеї.
4. Обґрунтування остаточного вибору. Підбиття підсумків роботи.

4. Мотивація навчальної діяльності шляхом опрацювання тексту періодичних видань

Для активізації роботи й зацікавленості учнів на початку уроку вчитель роздає газети, журнали або сторінки цих видань, де розміщено інформацію, що стосується теми уроку. Учитель просить учнів звернути увагу на конкретну інформацію, наголошуючи на її важливості для кожного учня та можливості її повсякденного використання.

5. Мотивація навчальної діяльності за технологією «Незакінчене речення»

Учням роздають сторінки учнівської роботи «Мої думки» та пояснюють, що кожен має самостійно закінчити запропоновані речення. Запропоновані речення стосуються теми уроку, і учні мають достатньо знань та особистого досвіду для висловлення власних думок. Після завершення роботи висловлювання зачитуються і деяким учням пропонується прочитати свої відповіді. В будь-який момент уроку учні повинні бути готові обговорити відповідь товариша або попросити його аргументувати свій варіант закінчення речення.

6. Мотивація навчальної діяльності шляхом виготовлення саморобних наочних посібників

На початку вивчення теми учні одержують перелік наочних посібників, які вони можуть виготовити. Виготовлені саморобні прилади, моделі, малюнки, що пояснюють те чи інше природне явище, карти стародавніх поселень, описаних у підручнику, тощо учні демонструють на уроці, пояснюючи ідею створення й особливості запропонованих ними посібників. Особливо цінними є пристосування, які учні вигадали самі та які правильно відбивають зміст матеріалу, що вивчається. В кабінеті створюється постійно діюча виставка

саморобних наочних посібників, що дає можливість усім учням ознайомитися з творчими досягненнями однокласників. Використання саморобних наочних посібників на уроках сприяє підвищенню інтересу до навчання, розвиває дослідницькі навички, підвищує продуктивність педагогічної роботи, наповнює урок елементами зацікавленості, викликає в учнів відчуття причетності до подій на уроці.

Крім того, учнів можна залучати до виготовлення таблиць і схем, що пояснюють матеріал теми. Ця форма роботи дозволяє не лише наповнити кабінет роздавальним матеріалом, але й формувати в учнів уміння виокремлювати головне, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та, що особливо важливо, сприяє активізації розумової діяльності.

7. Мотивація навчальної діяльності шляхом використання творчих завдань

- Учням пропонується питання на зразок: «Що станеться, якщо...?». У цих питаннях розглядаються парадоксальні ситуації. Учні можуть самостійно добирати такі питання, ставити їх однокласникам, обговорювати, захищати свою позицію, використовуючи знання з предмета.
- Складання кросвордів, сканвордів, загадок. Можливі варіанти роботи з кросвордом:
  1. Розгадати кросворд, заповнивши порожні клітинки.
  2. Сформулювати запитання до слів, що даються учням у заповненому кросворді.
  3. Заповнити кросворд, у якому виділено певні квадратики. З літер, що потрапили в них, скласти ключове слово та пояснити його зміст.
  4. Скласти кросворд, використавши поняття з теми, яку запропонував учитель.
- Художні завдання. Наприклад, «Яким я уявляю собі...». Тут можна запропонувати і природне явище, і якого-небудь наукового діяча, і подію.
- Написання фантастичних оповідань, есе, віршів з використанням знань з предмета.

8. Мотивація навчальної діяльності шляхом використання під час уроку художньої та науково-популярної літератури

Використання уривків із творів можливе з різними цілями: для ілюстрації матеріалу, постановки питання, закріплення вивченого. Використання художньої та науково-популярної літератури в процесі вивчення шкільних предметів сприяє активізації пізнавальної активності та закріпленню цілісного уявлення про навколишній світ.

Для навчання потрібні звільнення енергії та мотивація.

Х. Еблі, американський педагог

9. Мотивація навчальної діяльності шляхом створення ситуації успіху

Практика свідчить про те, що дуже складно працювати з невстигаючими учнями, тому що останні не можуть засвоїти нового матеріалу. Пропонується такий прийом, як дозування викладу навчального матеріалу, тобто подання його окремими невеликими смисловими дозами з обов'язковим закріпленням. На початку вивчення теми використовуються репродуктивні методи навчання, щоб учні переконалися у можливості відтворити матеріал, а потім уже використовуються творчі методи. Учні виконують завдання, використовуючи підказку, діючи за алгоритмом тощо. При цьому виникає проблема: як, наприклад, оцінити елементарні (на думку вчителя) дії учня — відтворення невеликої дози матеріалу, розв'язання нескладної задачі, виконання легкої самостійної роботи. Враховуючи те, що для деяких учнів таке навчання було максимально можливим, досягнення навчальної діяльності слід оцінювати не лише середнім, але іноді й вищим балом. Такий прийом виправдовує себе, оскільки учні починають вірити у власні сили і згодом все краще оволодівають матеріалом предмета.

Складності в розумінні матеріалу, що вивчається, можуть бути спричинені значною кількістю в розповіді вчителя незнайомих слів, тобто «щільністю» незрозумілої наукової термінології. Щоб уникнути цього, слід чітко визначити мінімум наукових термінів, які повинен опанувати учень; доцільно показати (там, де це можливо) відмінність їх від повсякденних понять, навести аналогічні терміни, пояснити їх походження; ці терміни необхідно використовувати багаторазово для їх ґрунтового закріплення в пам'яті. Можна використати прийом складання тезауруса наукової термінології.

Чим більш чітко та яскраво виконано поділ матеріалу на частини, чим більш рельєфно показано логічні зв'язки між ними, підкреслено складові, що містять нові знання, тим більш зрозумілим є його зміст. Цьому сприяють наголошення на ключових словах у тексті, наявність плану викладу, питання до нього. Якщо матеріал конкретизується рисунками, словесними прикладами, близькими до особистого досвіду учнів, то він стає доступним для розуміння і викликає інтерес до предмета.

10. Мотивація навчальної діяльності на основі діяльнісного підходу до навчання

1. Навчальна діяльність під керівництвом учителя
Можливі варіанти завдань для учнів:
  - Що саме буде результатом вашої роботи на уроці?
  - Якими способами можна досягти результативності вашої роботи на уроці?
  - Чи існують інші способи виконання роботи?
  - Визначте завдання своєї навчальної діяльності, оберіть способи дій, що відповідають виконанню завдань.
  - Самостійно та послідовно виконайте всі етапи конкретної роботи та подайте результати у вигляді графіка, схеми тощо.

- Сплануйте свою навчальну діяльність, визначивши віддалену та найближчу мету.
- Визначте проміжок часу, необхідний для виконання всіх етапів роботи, та етап, що, на вашу думку, буде найбільш складним.

2. Самостійна навчальна діяльність

Здійснюється в тому випадку, коли окремі етапи роботи або робота загалом виконується учнем без допомоги вчителя. Можливе використання алгоритму дій на уроці або переважної частини уроків з певної теми. Учитель виступає в ролі консультанта.

3. Самоосвітня діяльність учня

Учень керує своєю пізнавальною діяльністю самостійно, виконуючи її відповідно до своїх знань, цілей і мотивів.

Прийоми самостійної роботи учня:

- Прийом смислового опрацювання тексту, що передбачає збільшення обсягів матеріалу, який вивчається, виокремлення в ньому ідей, принципів, законів, осмислення узагальнених способів розв'язання задач.
- Прийом культури читання та культури слухання; прийоми стислого та найбільш раціонального конспектування (план, тези, конспект, анотація, реферат, рецензія, загальні прийоми роботи з книгою).
- Загальні прийоми запам'ятовування (структурування навчального матеріалу, використання прийому мнемотехніки: образної та слухової пам'яті).
- Прийоми фокусування уваги, що базується на використанні різноманітних видів контролю, поетапної перевірки своєї роботи тощо.
- Загальні прийоми пошуку додаткової інформації (робота з бібліографіями, довідниками, каталогами, словниками, енциклопедіями).
- Прийоми підготовки до державної атестації, тематичного оцінювання, семінару, лабораторних і практичних робіт.
- Прийоми раціонального використання часу.

11. Мотивація навчальної діяльності з допомогою екстраполяції

Прийоми екстраполяції базуються на функції мозку прогнозувати. Вміння переносити наявні знання, вміння, способи діяльності в іншу ситуацію — яскрава ознака творчого мислення. До прийомів екстраполяції належать:

- Перенесення об'єкта в уявне майбутнє, довільне перенесення параметрів, використання прийому парадоксів.
- Перенесення себе в уявне майбутнє та прогнозування розвитку подій з огляду на це майбутнє.
- Проведення конкурсу пропонованих теорій.
- Розгляд об'єкта з різних боків.
- Цілісне бачення проблеми.

Такий прийом доцільний, наприклад, під час розгляду проблем, пов'язаних з екологією.

12. Мотивація навчальної діяльності в процесі пізнавальних ігор та ігрових ситуацій

До основних понять, що характеризують дидактичні ігри, належать: об'єкт, який моделюється; модельований процес; сценарій, у якому описуються правила гри, об'єкти та предмети; способи гри; регламент; учасники ігрового процесу.

Наведемо деякі приклади ігрових ситуацій, застосування яких не потребує значного часу ні на підготовку, ні на проведення. Однак вони сприяють значному поживленню дій учнів на уроці.

1. Барон Мюнхгаузен. Мета — спростувати вигадки барона Мюнхгаузена, які заздалегідь підготував учитель, або запропонувати дітям як домашнє завдання вигадати явно неправдиві твердження, які зачитуються та спростовуються на уроці на етапі перевірки домашнього завдання.

2. Крокодил. Доцільно використовувати на уроках повторення й узагальнення навчальної інформації. Клас поділяється на кілька команд. Капітану кожної команди вчитель пошепки повідомляє зміст завдання. З допомогою міміки та жестів зміст завдання повідомляються всьому класу так, щоб не втратити предметної суті пропонованого для впізнання об'єкта.

3. Пінг-понг. Використовується для перевірки домашнього завдання. До дошки викликаються два учні. Вони по черзі ставлять один одному підготовлені вдома запитання з теми домашнього завдання. Клас оцінює якість запитань і відповідей. Враховується оригінальність, винахідливість, гумор, ґрунтовність відповідей.

4. Коментатор. Проводиться після вивчення теми. Учні пропонуються відтворити зміст раніше переглянутого сюжету кінострічки, відеосюжету; пояснити зміст картинки або схеми; прокоментувати дії вчителя під час демонстрації досліду. Вчитель може зупинити коментар одного учня та запропонувати іншому продовжити. Прийом сприяє розвитку уваги та пам'яті.

5. Ланцюжок. Ланцюжки можуть бути різними: ланцюжок думок, ланцюжок відповідей на запитання, ланцюжок формул, ланцюжок задач, дібраних так, що відповідь попередньої задачі є умовою наступної.

Прийом можна використати під час фронтального опитування, з'ясування рівня засвоєння нового матеріалу, розв'язування задач, виконання експериментальних завдань. Пропонована ігрова ситуація сприяє формуванню уваги.

6. Перевертні. Завдання полягає у складанні слів-понять зі складів, написаних на картках, поясненні їх змісту й основних характеристик.

Наприклад:

ти-ка-фо-не — фонетика;

ка-мен-зур — мензурка.

Учні роздаються завдання-картки з написаними реченнями, слова в яких переплутані. Завдання поля-

гає в тому, щоб правильно побудувати речення та пояснити, про яке явище чи поняття в ньому йдеться.

Прийом можна використовувати під час узагальнення матеріалу, що вивчається.

13. Мотивація навчальної діяльності з допомогою прийомів роботи з текстом

1. Знайди помилку

1) Учні пропонуються для ознайомлення невеликий текст, що безпосередньо стосується матеріалу, який вивчається. Потім учитель збирає тексти та пропонує учням прочитати з екрану той самий текст, але в який внесено певні зміни (бажано помилкові). Учні повинні порівняти текст з раніше прочитаним і виявити помилки та неточності.

2) Учитель читає заздалегідь підготовлене оповідання, в якому описується певна подія, але припускається помилок в описі понять, явищ тощо. Учні пропонуються, слухаючи, фіксувати помічені помилки в зошитах.

3) Учитель, пояснюючи матеріал, свідомо припускається помилок. У цьому випадку перевіряється увага дітей та їх знання.

Оцінювання діяльності учнів можна здійснити, перевіряючи зошити, або в процесі обговорення.

*Н. П. Наволокова, вчитель-методист,
Авторська школа Бойко, м. Харків*

10 кроків стратегії самомотивації (для учнів і для вчителя)

1. Плануйте довгостроково, на перспективу.
2. Шукайте взаємовигідного партнера для навчання.
3. Визначте, як те, що ви робите, можна використати у повсякденному житті, у майбутній професійній діяльності.
4. Плануйте час занять (дні тижня, конкретний час).
5. Визначте чітко цілі й задачі навчання.
6. Поділіть матеріал на частини й починайте із засвоєння змісту середньої складності, потім переходьте до складних і, нарешті, легких.
7. Доповнюйте вивчене своїми примітками, малюнками, схемами.
8. Нагородіть себе приємними словами за виконане завдання.
9. Обговоріть те, що вас зацікавило, з товаришем або вчителем. Ознайомтесь із додатковою літературою.
10. Щоб знання були міцними, повторюйте, виконуйте вправи.